

PAPIER & SOCIOCULTUREEL BELEVEN

educatief dossier voor de leerkracht

2de en 3de graad
secundair onderwijs

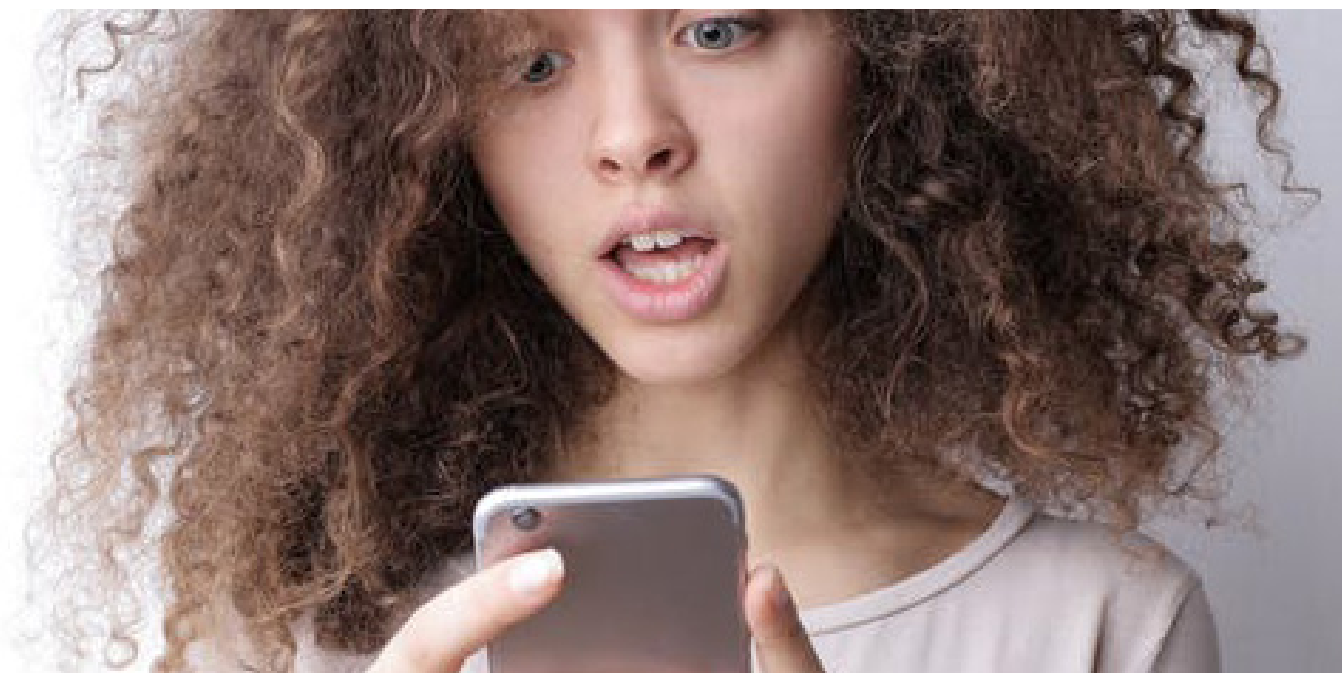
PAPIER·BE

GOODPLANET.be

VOOR DE LEERKRACHT	3
Digitaal is beter voor het milieu, mythe of niet?	3
Nepnieuws? WAT?!	5
WC-papier: Het witte goud?	8
Filosoferen over papier	11
Battle time!	14
Extra uitdaging: positiviteit-dagboek	16
VOOR DE LEERLING	18
Flipgrid	18
Wall of Toilet Paper!	23
Wat als?	24
BIJLAGES	27
STAPPENPLAN: Flipgrid	27
STAPPENPLAN: Book Creator	29
BRONNEN	31

Digitaal is beter voor het milieu, mythe of niet?

Digitaal is beter voor het milieu – een uitspraak die voor velen waarschijnlijk logisch klinkt, maar is dit wel zo? Er worden namelijk veel zeldzame en niet hernieuwbare grondstoffen aangewend voor de productie van elektronisch materiaal. Bovendien is het energieverbruik van datacenters verdrievoudigd sinds het jaar 2000. Dit is nog eens verviervoudigd tegen 2020. Daarnaast is elektronisch afval de snelst groeiende afvalstroom: deze groeit per jaar 3 keer sneller dan de totale afvalstroom (Papier, 2017).

Het is aan de leerlingen om deze uitspraak verder uit te zoeken via een **'touwdiscussie'**.

Het doel hiervan is dat de leerlingen zich leren voorbereiden op een discussie. Ze leren hun mening schriftelijk en mondeling te formuleren en tegenstellingen in standpunten te visualiseren. Daarna worden de antwoorden klassikaal besproken via een **'sta op en wissel uit discussie'**.

Doel/eindterm	Materiaal
Zie bijlage eindtermen	<ul style="list-style-type: none">• Touw (ongeveer 3 meter)• Papiertjes en paperclips• Tablets of laptops
Klasindeling en methode	Duur
<ul style="list-style-type: none">• Standaard klasschikking• Touwdiscussie• Sta op en wissel uit discussie	30 tot 50 minuten
Wanneer	
Best in de vakken aardrijkskunde, biologie, ecologie, economie, maatschappelijke vorming, project algemene vakken, ...	

Digitaal is beter voor het milieu, mythe of niet?

Werkwijze

- Geef als voorbereiding op de touwdiscussie twee uiteenlopende meningen: één mening duidelijk voor en één duidelijk tegen;

Mening 1: **digitaal is beter voor het milieu dan papier**
Mening 2: **papier is beter voor het milieu dan digitaal**
- Twee leerlingen die deze mening vertegenwoordigen gaan links en respectievelijk rechts staan. Zij houden een touw aan de twee uitersten vast.
- De leerlingen krijgen bedenktijd om een eigen mening te vormen en schrijven hun argumenten neer op een kaartje. Ze kunnen hierover opzoekwerk verrichten op tablets of laptops. Dit kan individueel of in kleine groepjes.
- Iedere leerling hangt vervolgens zijn kaartje met z'n mening met een paperclip aan het touw. De positie van het kaartje geeft weer hoe dicht deze mening bij de uiterste meningen staat.
- Daarna volgt een klassikale '**sta op en wissel uit discussie**' over de naar voor gebrachte meningen. De leerlingen krijgen opnieuw bedenktijd om eventueel hun mening bij te stellen nadat ze de argumenten van andere leerlingen gehoord hebben.
- Vervolgens gaan alle leerlingen staan. Er wordt een willekeurige leerling aangewezen die zijn/haar argumenten vertelt aan de rest van de groep. Hij/zij gaat daarna zitten. De leerlingen die ongeveer dezelfde mening/argumenten hebben, gaan eveneens zitten. Van degene die blijven staan, wijst de docent weer iemand aan en het proces herhaalt zich. Dit gaat door totdat iedereen zit.
- Evalueer tot slot het geheel.

Nepnieuws? Wat?!

Sinds het uitbreken van de coronapandemie veranderde de wereld grondig en dat is niet anders voor de wereld van papier en karton. We lazen meer boeken, kranten en magazines, we ontvingen thuis meer pakjes in karton dan ooit voorheen en papier was cruciaal bij de bescherming tegen het virus, met mondklappers in de hoofdrol (Papier, 2021).

Papier.be nam in 2021 deel aan een *internationaal trendonderzoek* dat werd uitgevoerd bij 600 Belgische respondenten, samen met consumenten uit Brazilië, de Verenigde Staten, Oostenrijk, Denemarken, Finland, Frankrijk, Duitsland, Italië, Noorwegen, Zweden en het Verenigd Koninkrijk. Het onderzoek peilde naar de houding van consumenten tegenover papier, drukwerk, papieren verpakkingen en huishoudelijke producten. De resultaten bieden inzichten in de consumentenperceptie van een brede waaier aan thema's die betrekking hebben op papier en karton. Dit gaat van de verpakkingsvoorkeuren tot de uitdagingen van papier in een steeds meer digitale wereld (Papier, 2021).

In dit onderdeel gaan we dieper in op dat laatste, namelijk de *voorkeuren van consumenten in een steeds meer digitale wereld*. Uit het onderzoek blijkt immers dat consumenten door de coronapandemie meer vertrouwen kregen in traditionele nieuwskanalen. Nieuwsuitgevers investeerden sterk in een gecombineerd aanbod van papieren en digitale publicaties. Bovendien verkiest 1 op de 4 Belgische consumenten een gedrukte krant. Ongeveer evenveel Belgen verkiest de smartphone of tablet voor zijn of haar krant. De koploper voor dagelijkse nieuwsconsumptie is de computer, die de voorkeur geniet van 1 op de 3 Belgen. *Gedrukte kranten* worden vooral gewaardeerd voor de *betrouwbaarheid van de informatie* en meer ruimte voor *diepgravende inhoud*. **1 op 3 zou zich zorgen maken als gedrukte kranten zouden verdwijnen**. 1 op de 5 Belgische consumenten vertrouwt nieuwsverhalen meer wanneer ze in gedrukte kranten staan, dan wanneer hij die online leest (Papier, 2021).

Uit het onderzoek komt dus naar voren dat het vertrouwen in online nieuws bij een deel van de consumenten sterk gedaald is. Dat is op zich niet vreemd wanneer we in een maatschappij leven waarin nepnieuws vaak alomtegenwoordig is. Denk maar aan Bill Gates die COVID-19 uitgevonden zou hebben. Of was het de Chinese overheid die het virus creëerde? Ook factcheckers hebben op hun nieuwsdiensten sinds de oorlog in Oekraïne heel wat extra werk. Om nog maar te zwijgen over Neil Young die al zijn muziek van Spotify haalde als statement tegen nepnieuws.

Maar wat is nepnieuws eigenlijk? Hoe kunnen we het herkennen? Kunnen we er iets tegen doen? Daar gaan we in deze lesfiche verder op in. Uit verschillende onderzoeken blijkt immers dat Vlaamse jongeren tussen 15 en 24 jaar moeilijk nepnieuws herkennen. Het is dus belangrijk om hen hierover te informeren en de juiste tips en tricks aan te reiken om nepnieuws makkelijk te herkennen (VRT NWS, 2019). In dit onderdeel stellen de leerlingen hun eigen *'factcheck-lijstje'* samen om nepnieuws te ontmaskeren. Ter voorbereiding hierop krijgen de leerlingen enkele voorbeelden van nepnieuws voorgeschoteld en volgt hierover een *lege stoel* discussie.

Nepnieuws? Wat?!

Doel/eindterm	Materiaal
Zie bijlage eindtermen	<ul style="list-style-type: none"> • Stoelen • Voorbeelden van nepnieuws • Internet • Facultatief: <ul style="list-style-type: none"> • Kaartjes met extra vragen • Discussiemunten
Klasindeling en methode	Duur
<ul style="list-style-type: none"> • Zes à tien stoelen in een cirkel • Lege stoel discussie 	Ongeveer 100 minuten
Wanneer	
Best in de vakken cultuurbeschouwing, cultuurwetenschappen, exploratie, maatschappelijke vorming, Nederlands, project algemene vakken, sociale wetenschappen, ...	
Werkwijze	
<p>Vorbereiding voor de leerkracht</p> <p>Kijk op voorhand naar de volgende drie videofragmenten. Per videofragment hoort een hoofdvraag die de leerlingen later (via een lege stoel discussie) moeten beantwoorden. Per hoofdvraag kan je eventueel zelf nog enkele sub vragen bedenken.</p> <p>Fragment 1 : Wat is nepnieuws?</p> <p>Mogelijke extra vragen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Waarom verspreiden mensen nepnieuws? • Wie maakt nepnieuws? • Welke voordelen hebben ze daarbij? • Welke andere vormen van misleidende informatie bestaan er? <p>Fragment 2 : Hoe kan je nepnieuws herkennen?</p> <p>Mogelijke extra vragen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Heb je zelf al eens nepnieuws gespot? • Controleer je altijd je bronnen bij het lezen van een artikel? • Hoe kan je feiten van meningen onderscheiden? • Wat is de rol van een factchecker? <p>Fragment 3 : Welke rol spelen sociale media bij nepnieuws?</p> <p>Mogelijke extra vragen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kan sociale media jouw persoonlijk gedrag beïnvloeden? • Is Facebook over zijn hoogtepunt heen? <p>Zie ook volgend artikel over de rol van Facebook en desinformatie: Facebook blijft worstelen met desinformatie De Standaard</p> <ul style="list-style-type: none"> • Vertrouw jij de artikels die je via sociale media leest? • Zorgen sociale media ervoor dat we ons beter informeren? 	

Nepnieuws? Wat?!

Intro tot het onderwerp

Leid het voorwerp van de les in door de leerlingen enkele voorbeelden van nepnieuws te tonen. Laat ze eventueel zelf raden of het nepnieuws is of niet.

De lege stoel discussie

Om de drie bovenstaande hoofdvragen (Wat is nepnieuws? Hoe kan je nepnieuws herkennen? En Welke rol spelen sociale media bij nepnieuws?) te beantwoorden houden de leerlingen een 'lege stoel discussie'. Een aantal stoelen (6 tot 10) staan in een cirkel. Een aantal leerlingen gaat zitten op de stoelen, één stoel blijft leeg. Om de stoelen heen zit of staat de rest van de klas. De leerlingen in de cirkel discussiëren over een vraag. Om de discussie op gang te houden, kan de leerkracht de extra vragen gebruiken. De leerlingen buiten de cirkel kunnen inspringen door op de lege stoel te gaan zitten op het moment dat ze een bijdrage willen leveren. Wanneer dat gebeurt, moet een leerling binnen de cirkel een stoel vrijmaken door buiten de cirkel plaats te nemen. Deze 'stoelendans' gaat door totdat elke leerling een beurt heeft gehad. Nadien kunnen de antwoorden van de leerlingen besproken worden aan de hand van de drie videofragmenten. Is er een verschil tussen de antwoorden? Zijn ze tot nieuwe inzichten gekomen?

Opdracht voor de leerlingen: kruip zelf in de huid van een factchecker

Vervolgens is het aan de leerlingen om zelf in de huid van een factchecker te kruipen. De leerkracht kan ter voorbereiding naar mogelijke lijstjes om nepnieuws te herkennen kijken. Een voorbeeld: [Hoe herken je nepnieuws én kom je met een gefundeerd weerwoord? \(mediawijsheid.nl\)](https://www.mediawijsheid.nl/nepnieuws-en-kom-je-met-een-gefundeerd-weerwoord/). Het is de bedoeling dat leerlingen individueel of in kleine groepjes een lijst opstellen om nepnieuws te herkennen. De lijst moet minstens vijf en maximum tien items bevatten. Nadien worden enkele vrijwilligers uit de groep gehaald, die dan hun lijst aan de andere leerlingen voorstellen.

Alternatieve werkvormen

Voor de lege stoel discussie: indien bepaalde leerlingen erg mondig zijn en andere leerlingen niet op de stoel durven gaan zitten, kan je ze in het begin van de discussie drie 'discussiemunten' geven. Van zodra ze op een lege stoel willen gaan zitten, moeten ze eerst een munt afgeven. Als ze nog iets willen toevoegen, moeten ze weer eerst een munt betalen. Wanneer ze geen munten meer hebben, moeten ze wachten tot alle leerlingen al hun munten hebben ingezet. Pas dan krijgt iedereen weer drie munten om opnieuw te beginnen.

Wc-papier: het witte goud?

Wc-papier is niet meer weg te denken uit ons dagelijks leven. Het wordt, net zoals stromend water of elektriciteit, door de meeste mensen als vanzelfsprekend beschouwd. Tijdens de eerste lockdown omwille van het coronavirus werd aangetoond wat er gebeurt als het schaars dreigt te worden. De verkoop van wc-papier is verdubbeld in maart 2020, ook al was er geen sprake van een aanbodtekort. De gedachte alleen al om het ook maar één dag zonder wc-papier te moeten stellen, bracht velen ertoe het in grote hoeveelheden te hamsteren (CWS, 2021). Dit bizar fenomeen zet aan tot nadenken. Waarom hamsteren we wc-papier en niet tandenborstels bijvoorbeeld? Is wc-papier en papier in het algemeen van zo'n essentieel belang?

Daarover denken de leerlingen na aan de hand van *rondetafelgesprekken over vier grote vragen*, ook een 'World Café' genoemd.

Met het World Café creëer je een levend netwerk van conversaties over een aantal van tevoren bedachte vragen. Deelnemers worden verdeeld in groepen van 4 à 5 per tafel. Na elke gespreksronde blijft de tafel-host achter om de essentie van het gesprek te delen met de volgende groep. De rest van de groep schuift door naar de volgende tafel. Daar worden ze gebriefd door de host over wat er al gezegd en genoteerd is. Zo zet de ene groep het gesprek van de voorgaande groep voort en ontstaat een fijnmazig conversatie-netwerk dat door voortdurende kruisbestuiving van ideeën de collectieve intelligentie van een groep ten volle benut (SPUP, n.a.).

Wc-papier: het witte goud?

Doel/eindterm	Materiaal
Zie bijlage eindtermen	<ul style="list-style-type: none">• Grote oude posters en stiften• Per grote vraag een A4-blad met de hoofdvraag en enkele extra vragen
Klasindeling en methode	Duur
<ul style="list-style-type: none">• Vier tafels met voldoende stoelen rond• World Café	35 tot 50 minuten
Wanneer	Best in de vakken aardrijkskunde, cultuurbeschouwing, cultuurwetenschappen, ecologie, economie, exploratie, maatschappelijke vorming, project algemene vakken, sociale wetenschappen, ...
Werkwijze	<p>Vorbereiding voor de leerkracht:</p> <ul style="list-style-type: none">• Onderstaande vier grote vragen bekijken en eventueel extra vragen bij bedenken• Hier vind je drie artikels ter inspiratie: 'Er is 100 procent meer vraag naar wc-papier' De Tijd Hoe kun je de impact van wc-papier op het milieu verminderen? CWS Waarom hamsteren we wc-papier in tijden van crisis? Radio 1 <p>De vier grote vragen:</p> <ul style="list-style-type: none">• Wat is het belang van wc-papier? Hoe belangrijk is wc-papier voor jou? Kunnen we wc-papier ook het 'witte goud' noemen? Heb je bepaalde voorkeuren voor een soort wc-papier en waarom? Wat zou je doen zonder wc-papier?• Hoe belangrijk is wc-papier in andere culturen? Welke culturele verschillen vind je terug over het gebruik van wc-papier? Heb je zelf al een persoonlijke ervaring opgedaan waarbij je verbaasd was over gebruiken in andere landen? Van waar komen die verschillen? Ken je alternatieven voor wc-papier? Welke soorten toiletten bestaan er allemaal?• Wat gebeurt er als wc-papier schaars dreigt te worden? Waarom wordt juist het wc-papier gehamsterd in tijden van crisis? Waarom gebeurt dit sneller bij wc-papier dan bij tandenborstels bijvoorbeeld? Heeft hamsteren zin? Hoe kunnen we dit tegengaan?• Hoe kan je de impact van wc-papier op het milieu verminderen? Welke grondstoffen worden er gebruikt voor de productie van wc-papier? Welke impact heeft dit op het milieu? Welk voordeel kan recycling hierbij bieden?

Wc-papier: het witte goud?

Interactieronde (20 min.):

- Verdeel de klas in vier groepjes rond de vier verschillende tafels
- Per tafel krijgen de leerlingen een 'grote vraag' met enkele extra vragen over (het belang van) wc-papier. De leerlingen gaan hierover met elkaar in gesprek en noteren hun bevindingen. Het is de bedoeling dat de leerlingen verder denken dan de vraag alleen en hierover als het ware beginnen te filosoferen. Ze krijgen hier 5 minuten de tijd voor.
- Na vijf minuten blijft er één iemand van de groep aan hun tafel zitten en schuiven de andere groepsleden door naar de volgende tafel. De persoon die blijft zitten 'verwelkomt' de volgende groep en vertelt hen hun grote vraag, alsook de reeds besproken en genoteerde bevindingen.
- Vervolgens denken de nieuwe groepsleden hierover na en gaan ze in gesprek met elkaar. Ze bieden bijkomende inzichten.
- Opnieuw na vijf minuten is de tweede ronde gedaan en blijft er weer één iemand zitten (niet dezelfde persoon als de vorige). Het is de bedoeling dat iedereen aan alle vier de tafels heeft gezeten. In totaal wordt er dus vier keer doorgeschoven.

Verwerking (5 min.):

- De leerlingen gaan terug in de groep zitten waar ze zijn gestart. Ze bekijken de poster. Zijn er nog andere inzichten van hun medestudenten bijgekomen? Wat willen ze nog toevoegen? Ze verwerken alles tot één coherent geheel om nadien voor te stellen aan de klas.

Nabespreking (10 min.): pitch over (het belang van) wc-papier;

- Tot slot worden de antwoorden op de vier grote vragen klassikaal besproken en samengevat. Uiteindelijk is het de bedoeling om alle antwoorden te bundelen en een ludieke pitch of reclamespotje te maken over het belang van wc-papier. Dit kunnen ze eventueel filmen en op FlipGrid plaatsen. (zie onderdeel 'voor de leerling')
- Opdracht voor de leerlingen die aansluit bij dit onderdeel: Wall of Toilet Paper

Filosoferen over papier

Filosoferen betekent: samen nadenken. Samen goed nadenken over vragen waarop meerdere antwoorden mogelijk zijn. Er zijn geen foute antwoorden, je mag alles zeggen, maar je moet wel uitleggen waarom je iets vindt. Zo ontdek je wat je eigen antwoorden zijn, maar ook hoe anderen erover denken.

In deze module proberen de leerlingen zelf een filosofische vraag samen te stellen. Dit kan individueel of in groep. De vragen moeten betrekking hebben op het belang van papier in ons leven. Op die manier leren de leerlingen om kritisch te denken doordat ze hun uitspraken zelf moeten onderbouwen. Zo ontdekken zij snel genoeg wanneer hun uitspraak bijvoorbeeld eigenlijk op een vooroordeel of een foute aanname is gebaseerd. Filosoferen belicht vaak de ethische kant van een maatschappelijk thema. Het is zeker ook een manier om een wetenschappelijk thema in een niet-wetenschappelijke context te benaderen. Het levert vaak een meer holistisch beeld op van de problematiek.

In deze methodiek gaat het over de emotionele link die we hebben met papier. Papier als stimulator/ondersteuningsmiddel van kunst en creativiteit, zoals ook Jan Hoet (2008) dit omschrijft:

“Papier is een van die vroegste dragers van artistieke expressie, bezit binnen de creatie een bijzondere aantrekkingskracht. Ik ken geen materiaal waarnaar zo spontaan wordt gegrepen zoals naar papier op het moment van de intuïtieve ingeving van een gedachte, bij het overbrengen van een eenvoudige boodschap of mededeling en bij het oriënteren ervan naar een voorstelling toe. [...] Ondanks zijn schijnbare fragiliteit is papier een krachtig en oersterk materiaal. En toch behoudt het een betrokkenheid zowel met de maker als met de kijker door de manier waarop het, door zijn vergankelijkheid dan, samen met hen oud wordt. In die zin hou ik van papier als expressiemiddel van kunst. Het is onovertrefbaar in zijn sensibele en de intimiteit die het uitstraalt.” - Jan Hoet

Acht op de tien mensen lezen op papier, omdat ze bijvoorbeeld houden van het gevoel van het papier in hun handen. Het biedt letterlijk houvast: je kan pagina's vastnemen, omslaan en er aantekeningen op maken. Veel mensen kopen boeken omdat ze die graag zien staan in hun kast, om ernaar terug te grijpen of om ze uit te lenen. Ook de geur van boeken, kranten en tijdschriften is een belangrijk element in de leeservaring. Bovendien is papier een tegengewicht voor de vele digitale prikkels. Gedrukte informatie begrijpen en onthouden we beter. Die aantrekkingskracht van papier werkt niet alleen bij persoonlijke boodschappen: bij het zien van een papieren advertentie is er opvallend meer variatie in ons hartritme en worden onze pupillen aanmerkelijk groter dan wanneer we naar een digitale advertentie kijken.

Filosoferen over papier

Doel/eindterm	Materiaal
Zie bijlage eindtermen	<ul style="list-style-type: none">• Schoolbord• Krijt of whiteboardmarker• Eventueel de bijvragen op papier
Klasindeling en methode	Duur
<ul style="list-style-type: none">• Kan in een standaard klasschikking- maar in een cirkel waarin alle deelnemers mekaar kunnen zien is aangenamer.• In een eventuele gezellige zithoek of parkje is nog leuker• Filosoferen	<ul style="list-style-type: none">• Ongeveer 50 minuten
Wanneer	
Best in de vakken esthetica, expressie, exploratie, filosofie, cultuurwetenschappen, maatschappijleer, project algemene vakken, sociale wetenschappen, ...	
Werkwijze	
<p>Vorbereiding voor de leerkracht:</p> <ul style="list-style-type: none">• Lees de introtekst van dit onderdeel• Lees de voorbeeldvragen en probeer deze in het achterhoofd te houden• Hou de timing in de gaten die je zelf voor ogen hebt gesteld <p>Leerlingen uit het 2e en 3e graad secundair of meer ervaren filosofen kan je zelf vragen laten formuleren.</p> <ul style="list-style-type: none">• Laat de leerlingen per twee of in kleine groepjes zelf een vraag bedenken.	
<p>Voorwaarden voor een goede filosofische vraag zijn:</p> <ul style="list-style-type: none">• Je vraag moet de gehele mensheid aanbelangen.• Je stelt geen kennisvraag. Er zijn dus meerdere antwoorden mogelijk.• Je formuleert je vraag kort en bondig.• Je moet zelf zin hebben de vraag te beantwoorden en te luisteren naar de antwoorden van anderen.	
<ul style="list-style-type: none">• Noteer de verschillende vragen op het bord.• Kies samen welke vraag je gaat behandelen (= de positioneringsvraag). (Je kan een vraag kiezen door te turven of eventueel meerdere vragen samenbundelen tot één vraag.)	

Filosoferen over papier

Verloop van het gesprek:

- Laat het groepje dat de positioneringsvraag bedacht, kaderen hoe ze op deze vraag gekomen zijn.
- Wat is hun standpunt?
- Is iedereen het hiermee eens?
- Geef eens een concreet voorbeeld.
- Kunnen we daar een algemene stelregel over maken?
- Kan iemand een voorbeeld bedenken waar dit niet het geval is?
- Kan de omgekeerde stelling eveneens waar zijn?

Voor minder ervaren filosofen suggereren we enkele mogelijke vragen. Deze kunnen dienen als bijvragen bij de positioneringsvraag.

- **Is papier onontbeerlijk (=onmisbaar) in ons leven?**
 - » Wat zou je doen mocht er geen papier zijn?
 - » Geef eens een concreet voorbeeld waarop je op jonge leeftijd plezier beleefde aan papier/karton/...
- **Is papier onontbeerlijk (=onmisbaar) voor een kunstenaar?**
 - » Voor elk soort kunstenaar? (dichter, beeldhouwer, vormgever, muzikant, schilder, acteur, DJ, ...)
 - » Vinden de mooiste objecten ter wereld hun oorsprong in papier? Hoezo?
- **Waarom maken we onvergankelijke dingen (zoals boeken/kunst) uit een vergankelijk materiaal als papier?**
 - » Is het ok om zo'n arbeidsintensief product uit een vergankelijk materiaal te maken?
 - » Bestaat onvergankelijke kunst?
- **Zijn boeken en papier deuren om te ontsnappen met al je zintuigen?**
 - » Voor *al* je zintuigen?
 - » Hoe zorgen boeken en papier ervoor dat je kan ontsnappen?
 - » Is dat voor iedereen zo?
 - » Is ontsnappen iets waar wij mensen nood aan hebben?
- **Papier stelt ons in staat om te vertragen... Is dat zo? Hoe?**
 - » Vertragen of stilstaan?
 - » Is vertragen iets dat we nodig hebben? Waarom?

Tip: kies één vraag eruit en beantwoord ze in je Flipgrid.

Battle time!

In een tijd waarin digitale leermiddelen steeds prominenter worden, blijft de discussie over papier versus digitaal relevant in het onderwijs. Onderzoek toont aan dat schrijven op papier voordelen biedt voor het geheugen en begrip van complexe concepten. Digitale leermiddelen bieden echter ook voordelen, zoals interactiviteit en toegankelijkheid.

De keuze tussen papier en digitaal hangt af van factoren zoals studentenvoorkeuren, lesmateriaal en leerdoelen. Sommigen geven de voorkeur aan traditionele materialen, terwijl anderen digitale platforms verkiezen. Uiteraard hangt effectief leren niet alleen af van het medium, maar ook van factoren als leskwaliteit en docentbetrokkenheid. Leerlingen zullen in deze oefening zelf ontdekken welke leerstijl het beste bij hen past via een leuke oefening.

Doel/eindterm	Materiaal
<ul style="list-style-type: none">• Leerlingen bewust maken van hun persoonlijke voorkeuren bij het gebruik van papieren en digitale middelen voor leren.• Leerlingen bewust maken van de verschillende duurzaamheidsaspecten van papieren en digitale leermiddelen.• Stimuleren van kritisch denken over de voordelen en nadelen van beide methoden.	<ul style="list-style-type: none">• /
Klasindeling en methode	Duur
<ul style="list-style-type: none">• 2 groepen	<ul style="list-style-type: none">• Ongeveer 30 minuten
Werkwijze	
<p>Stap 1: intro</p> <ul style="list-style-type: none">• Bespreek kort met de klas het onderwerp papier versus digitale leermiddelen en leg uit dat jullie hierover een 'battle' zullen voeren in 2 groepen. <p>Stap 2: groepsverdeling</p> <ul style="list-style-type: none">• Verdeel de klas in 2 teams.• Aan de ene kant hebben we enkele leerlingen die de eer van het papier hoog houden.• Aan de andere kant staan enkele leerlingen die de digitale wereld vertegenwoordigen.• Beide teams krijgen de kans om hun standpunten te verdedigen in een battle. <p>Stap 3: battle</p> <ul style="list-style-type: none">• Elk team mag om beurt een argument naar voren brengen voor hun methode.• De ene groep pleit voor de voordelen van papier, terwijl de andere groep de kracht van digitale technologie benadrukt.• Belangrijk hierbij is dat er niet enkel gefocust wordt op de voor- en nadelen voor leerprestaties, maar ook op de voor- en nadelen op duurzaamheidsvlak: wat maakt dat het ene de voorkeur zou krijgen ten opzichte van het andere?	

Battle time!

- Enkele voorbeelden:

Pro papier:

- Studies wijzen uit dat het traditionele schrijven op papier bepaalde voordelen kan bieden voor het leerproces, vooral als het gaat om het onthouden van informatie en het begrijpen van complexe concepten.
- Fysiek schrijven kan het geheugen beter ondersteunen dan typen op een toetsenbord.
- Digitale detox
- Minder afleiding tijdens het studeren
- Qua duurzaamheid: Digitaal heeft ook een grote impact op het milieu, grote digitale voetafdruk, veel energie voor nodig, papier kan gerecycleerd worden, ...
- ...

Pro digitaal:

- Interactiviteit
- Multimedia-inhoud
- Gemakkelijke toegang tot informatie
- Adaptieve leertechnologieën die het leren aanpassen aan de individuele behoeften van studenten.
- Qua duurzaamheid: Bomenkap, ...

Opmerking: Als dit argument naar voren zou komen, is het belangrijk hier een kanttekening bij te maken. De papierindustrie wordt namelijk vaak gebrandmerkt als bomenkapper, terwijl zij haar grondstoffen voor de helft uit recyclage van oud papier haalt en voor de andere helft uit nevenproducten van zagerijen en uitdunningshout.

- ...

- De groepen krijgen telkens even bedenktijd om terug te reageren met een volgend argument.
- Het team dat als laatste een argument kan geven, wordt gekroond tot de winnaar.
- **Tip:** Schrijf alle argumenten van de leerlingen op (op een bord, whiteboard, grote poster, ...) Dit kan handig zijn voor de reflectie achteraf.

Stap 4: reflectie

- Nadat beide teams hun argumenten hebben gegeven, kom je samen voor een klassikale discussie.
- Bespreek de ideeën die zijn opgeschreven en moedig leerlingen aan om hun standpunten te delen en vragen te stellen: "Wat zijn jouw gedachten over papier versus digitaal leren? Wat zijn de voor- en nadelen van elk?"

Extra uitdaging: positiviteit-dagboek

Steeds meer jongeren keren terug naar papieren schriften, zoals dagboeken, voor hun mentaal welzijn. Dit komt deels door de behoefte aan een digitale detox en het besef van de voordelen van fysieke notities voor het emotioneel welzijn. Dit creatieve project, perfect voor de les plastische opvoeding, nodigt uit tot het oefenen van dankbaarheid. Dus ga samen dit 'superfood' voor een gelukkig leven verkennen door het elke dag op te schrijven in een zelfgemaakt - duurzaam - positiviteit-dagboek.

Doel/eindterm	Materiaal
<ul style="list-style-type: none">• Leerlingen aanmoedigen om positieve momenten en gedachten vast te leggen in een visueel dagboek.• Het belang benadrukken van het cultiveren van positiviteit voor mentaal welzijn.	<ul style="list-style-type: none">• Knutselmateriaal
Klasindeling en methode	Duur
<ul style="list-style-type: none">• Ideaal tijdens de les plastische opvoeding	<ul style="list-style-type: none">• Creatie van het dagboek: ca. 50 minuten• Bijhouden van het dagboek: gedurende 1 week
Werkwijze	
Stap 1: intro <ul style="list-style-type: none">• Begin met een korte discussie over het belang van positiviteit voor mentaal welzijn.• Introduceer het concept van een 'positiviteit-dagboek' waarin leerlingen positieve momenten en gedachten vastleggen.	
Stap 2: brainstormsessie <ul style="list-style-type: none">• Laat de leerlingen individueel of in kleine groepen nadenken over positieve elementen in hun leven. Dit kunnen kleine dagelijkse momenten, prestaties, vriendelijke gebaren, enz. zijn. Tegelijkertijd delen ze ook ideeën met elkaar over hoe ze hun dagboek zullen maken.	

Extra uitdaging: positiviteit-dagboek

Stap 3: positiviteit-dagboek maken

- Geef de leerlingen de tijd om hun eigen positiviteit-dagboeken te maken. Ze kunnen woorden, tekeningen, afbeeldingen en eventueel foto's gebruiken om positieve momenten vast te leggen. Moedig hen aan om zo creatief mogelijk te zijn.
- **Tip:** *Leg de focus op herbruikbare en milieuvriendelijke alternatieven voor het dagboek.*

Enkele voorbeelden:

- **Eco-vriendelijk dagboek:** Een dagboek gemaakt van gerecycleerd papier of ander duurzaam materiaal. Het kan bijvoorbeeld een notitieboek zijn waarop geschreven wordt met uitwisbare inkt. Je kan ook gebruik maken van pennen of potloden die gemaakt zijn van duurzame materialen.
- **Plantbaar dagboek:** Een dagboek waarvan de pagina's zijn gemaakt van zaadpapier. Nadat de pagina's zijn beschreven, kunnen ze worden geplant, waardoor ze transformeren in bloemen, kruiden of groenten. Dit bevordert niet alleen hergebruik, maar ook biodiversiteit en natuurbehoud.
- **Community dagboek:** Een gedeeld dagboek dat wordt doorgegeven binnen een groep. Elk lid kan zijn of haar gedachten en ervaringen delen en vervolgens het dagboek doorgeven aan de volgende persoon.

Stap 4: positiviteit-dagboek bijhouden

- Daarna houden ze dit dagboek een week (of langer) bij.
- In het positiviteit-dagboek kunnen ze zowel kleine als grote successen noteren.

Dit zijn enkele voorbeelden om hen op weg te helpen:

- Mooie wandeling gemaakt.
- Vandaag heb ik gesport.
- Lekkere maaltijd voor mezelf gekookt.
- Ik vind dat ik vandaag goed mijn werk heb ingedeeld.
- Vandaag heb ik een vriendin gebeld en een leuk gesprek gehad.

Stap 5: reflectie

- Laat enkele leerling hun positiviteit-dagboek delen met de klas.
- Bespreek waarom ze bepaalde momenten hebben gekozen en hoe het vastleggen van positieve gedachten hun stemming heeft beïnvloed.
- Bespreek manieren waarop het bijhouden van zo'n dagboek regelmatig kan bijdragen aan het bevorderen van een positieve mindset.
- Sluit af met het benadrukken van het belang van regelmatige zelfreflectie op positieve momenten voor het welzijn.

Flipgrid

Doel/eindterm	Materiaal
Zie bijlage eindtermen	<ul style="list-style-type: none">• Tablets/smartphones• Bijlage stappenplan Flipgrid
Klasindeling en methode	Duur
<ul style="list-style-type: none">• Klassikaal/individueel• Videofragment	/
Wanneer	
Thuiswerk of in de klas	
Werkwijze	
<p>Flipgrid is een online platform waar sociaal leren centraal staat. De interactie tussen de geest van de leerlingen en hun omgeving staat centraal. De leerkracht geeft de leerlingen via dit platform enkele topics. Hierover denken ze na en geven ze antwoord aan de hand van een videofragment. De nabespreking kan in de klas gebeuren aan de hand van de video's of de werkwijze die hieronder besproken wordt.</p>	

Flipgrid

Mogelijke topics die je kan bespreken (het staat je vrij om zelf topics te selecteren en aan te passen):

1. Boek VS E-reader

Een boek kan toch niet op tegen een e-reader. Wat denk jij? Wat zijn de voordelen en nadelen van een boek? Waarom toch liever een e-reader.

2. Brief VS E-mail

Een geschreven brief is veel persoonlijker dan een e-mail. Wat denk jij? Waarom zou je het ene verkiezen boven het andere? Zijn er ook nadelen aan een brief of e-mail?

3. Kerstkaartjes

Een kerstperiode zonder kerstkaartjes is not-done. Het is toch traditie? Niet? Waarom wel of waarom niet?

4. Reclamefolders

Bladeren door een reclamefolder is een leuk tijdverdrijf. Ik vind het handig om koopjes te vinden.

5. Boeken helpen je ontsnappen.

Boeken zijn een deur om te ontsnappen. Klopt dit? Ja, waarom? Waarom hebben we nood om te ontsnappen? Waarvan wil je soms eens ontsnappen met een boek? Waarom heb je geen nood om te ontsnappen?

6. De wereld begrijpen.

Een boek geeft sleutels om de wereld te begrijpen. Welke levensles heb jij eens gelezen in een boek?

7. Een boek: het mooiste object ter wereld.

Boeken zijn de mooiste objecten ter wereld. Waarom wel? Waarom niet? Wat vind je mooier?

8. Een boek is perfect.

Een boek is iets perfect, je kan het overal mee naartoe nemen en het is licht. Klopt dit? Ga je akkoord of ga je niet akkoord? Is een boek wel zo perfect?

9. Woorden zijn leerrijk.

Door middel van woorden leer je ongelooflijk veel dingen. Klopt dit? Leer je liever via iets anders?

10. Digitale overbelasting.

Papier is een oplossing voor digitale overbelasting? Word je digitaal overbelast? Wat houdt dit in? Is het nodig om ons daarvan te ontlasten?

11. Vertragen

Papier stelt ons in staat om te vertragen. Klopt dit? Waarom denk je van wel of niet? Moeten we soms vertragen in ons leven?

Flipgrid

Nabespreking in de klas

Doel/eindterm	Materiaal
Zie bijlage eindtermen	<p>Werkwijze 1:</p> <ul style="list-style-type: none">• Kaartjes voor iedere leerling met cijfers van 1 tot 5.• Stellingen op papier/bord/presentatie. <p>Werkwijze 2:</p> <ul style="list-style-type: none">• 4 hoeken creëren: helemaal mee eens, beetje mee eens, beetje mee oneens en helemaal mee oneens.
Klasindeling en methode	Duur
<p>Discussie starten:</p> <ul style="list-style-type: none">• Op hun plaats• Discussiëren <p>Hoekendiscussie:</p> <ul style="list-style-type: none">• Klas verdelen in 4 hoeken: Helemaal mee eens, beetje mee eens, beetje mee oneens en helemaal mee oneens.• Discussiëren	<p>Discussie starten:</p> <ul style="list-style-type: none">• +/- 45 minuten <p>Hoekendiscussie:</p> <ul style="list-style-type: none">• +/- 60 minuten
Wanneer	
Kern of einde les	

Flipgrid

Nabespreking in de klas

Werkwijze 1: discussie starten

Vorbereiding voor de leerkracht:

- Kaartjes voor iedere leerling met cijfers van 1 tot 5.
- Stellingen noteren op papier/bord/presentatie.

Stellingen:

- Een boek is een deur om te **ontsnappen**.
- Een boek geeft sleutels om de wereld te **begrijpen**.
- Een boek is het **mooiste object** ter wereld.
- Een boek is iets **perfect**, je kan het **overal mee naartoe nemen** en **het is licht**.
- Je leert **ongelooflijke** dingen kennen door middel van woorden.
- Papier is een **oplossing** voor digitale overbelasting.
- Papier stelt ons in staat om te **vertragen**.

Verloop van de activiteit:

Elke leerling krijgt een setje kaarten met de cijfers 1-5. 1 betekent helemaal oneens, 5 helemaal mee eens.

Projecteer een stelling op het bord/papier/presentatie en leest de stelling voor.

De leerlingen kiezen een cijfer dat het beste past bij hun mening. Hierna krijgen de leerlingen de kans om hun mening neer te schrijven. Deze mening delen ze de rest van de klas. Nadat enkele leerlingen aan bod zijn geweest, mogen de leerlingen nu opnieuw een cijfer kiezen.

Het kan zijn dat enkele leerlingen hun mening wijzigen na het discussiëren in groep.

Meningen kunnen veranderen omwille van sterk onderbouwde argumenten. Let op: sommige leerlingen kunnen van mening veranderen, beïnvloed door sterke karakters in de klas. Een veilige sfeer creëren waar iedereen vrijuit kan spreken is belangrijk.

Werkwijze 2: hoekendiscussie

Vorbereiding voor de leerkracht:

- Creëer 4 hoeken in de klas: Helemaal mee eens, beetje mee eens, beetje mee oneens en helemaal mee oneens.
- Stellingen noteren op papier/bord/presentatie.

Stellingen:

- Een boek is een deur om te **ontsnappen**.
- Een boek geeft sleutels om de wereld te **begrijpen**.
- Een boek is het **mooiste object** ter wereld.
- Een boek is iets **perfect**, je kan het **overal mee naartoe nemen** en **het is licht**.

Flipgrid

Nabespreking in de klas

- Je leert **ongelooflijke** dingen kennen door middel van woorden.
- Papier is een **oplossing** voor digitale overbelasting.
- Papier stelt ons in staat om te **vertragen**.

Verloop van de activiteit:

Stap 1: in de klas zijn vier hoeken gecreëerd die staan voor vier reacties op een stelling; helemaal mee eens, beetje mee eens, beetje mee oneens, helemaal mee oneens. De leerkracht geeft de groep een eerste stelling. Iedere leerling schrijft zijn eigen mening op en beargumenteert deze ook. Daarna loopt de leerling naar de hoek die het beste bij zijn mening past.

Stap 2: in iedere hoek worden nu duo's gevormd. Ze vertellen hun mening en argumenten aan elkaar. Ze doen dit nu nogmaals, maar in viertallen. Aan het einde van de ronde moet elke leerling de belangrijkste argumenten van die hoek kennen.

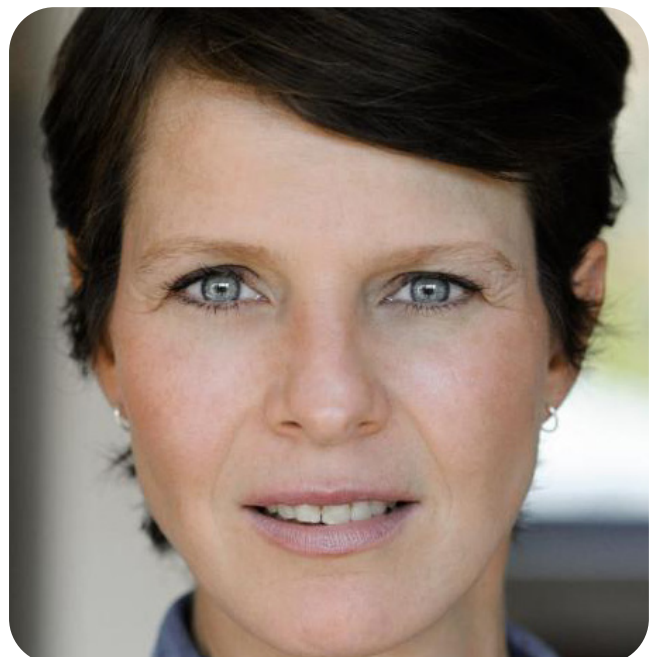
Stap 3: de leerkracht duidt een willekeurige leerling aan uit elke hoek die alle meningen en argumenten samenvat en klassikaal meedeelt. De hoeken gaan nu in debat met elkaar. Wanneer de leerling iets wil zeggen, moet die in het midden van de klas gaan staan.

Stap 4: wanneer een leerling door de argumenten van een andere hoek wordt overtuigd dan mag hij/zij "overlopen".

Stap 5: evalueer het geheel.

Extra: [videofragment](#) paper talks.

Kijk met de leerlingen naar een interview met Marie Noble. Ze geeft haar mening over enkele stellingen die aan bod kunnen komen tijdens deze klasactiviteit.

Wall of toilet paper!

Doel/eindterm	Materiaal
Zie bijlage eindtermen	<ul style="list-style-type: none">• Notitieblokje of smartphone om resultaten bij te houden
Klasindeling en methode	Duur
<ul style="list-style-type: none">• Individueel	Een volledige dag
Wanneer	Een volledige dag zowel thuis als op school
Werkwijze	<p>Een propper of een vouwer? Het antwoord op deze vraag zal sterk bepalen of het volgende experiment al dan niet eenvoudig zal zijn voor de leerlingen. We gebruiken allemaal dagelijks wc-papier, maar wellicht staat niemand er bij stil hoeveel velletjes we ongeveer gebruiken. Daar zal dit mini-experiment verandering in brengen.</p> <p>Na de les over het belang van wc-papier krijgen de leerlingen een doe-opdracht. Ze moeten namelijk 24 uur lang bijhouden hoeveel wc-papiervelletjes ze gemiddeld gebruiken. Bovendien houden ze bij hoeveel verschillende soorten wc-papier (dik of dun, geparfumeerd of niet, wit of met afbeeldingen op, ...) ze gebruikt hebben. Ook denken ze na of ze een bepaalde voorkeur hebben voor bepaald wc-papier en waarom precies.</p> <p>Na het experiment schrijven alle leerlingen het aantal wc-papiervelletjes dat ze ongeveer per dag gebruiken op een velletje wc-papier per leerling. Deze velletjes worden nadien opgehangen in de klas. Op die manier worden ze nog een tijdje geconfronteerd met deze cijfers die aangeven hoe belangrijk wc-papier is in onze cultuur.</p>

Wat als?

Doel/eindterm	Materiaal
Zie bijlage eindtermen	<ul style="list-style-type: none">• Tablets/computers• Kladpapier
Klasindeling en methode	Duur
<ul style="list-style-type: none">• Groepswerk	/

Werkwijze

Wat als? Dagelijks stellen we onszelf deze vraag minstens één keer. In deze werkvorm staan leerlingen stil bij het belang van papier. Ze verwerken dit in een stripverhaal.

Wat als...

- Wc-papier niet bestond?
- Boeken niet bestonden?
- Boeken gegraveerd werden in steen in plaats van papier?
- Schoolboeken niet bestonden?
- Kranten niet bestonden?
- Papier een schaars goed was?
- ...

Leerlingen mogen eveneens zelf een “Wat-als-situatie” bedenken. Leerlingen maken een soort sketch over deze situatie. Geïnspireerd op het programma “Wat als...”

Voorbeeld: <https://www.hln.be/video/productie/wat-als-de-smaakpapillen-in-de-handen-zaten-81236>

De sketch werken ze uit tot een stripverhaal. Dit kan offline, maar ook online.

Wat als?

Vorbereiding voor de leerkracht:

- Creëer een Book Creator- account op <https://bookcreator.com/>
Hoe doe je dit? Zie bijlage stappenplan – book creator.

Werkwijze voor de leerlingen: Vorm groepjes van ongeveer 3 à 4 leerlingen.

Stap 1: verhaallijn opstellen

- Waarover gaat het verhaal?
- Welke verschillende scènes/onderdelen heb je?
- Wat wil je tonen aan de lezer?
- Wat wil je vertellen aan de lezer?
- Kies de tool waarmee je gaat werken:
Tekeningen (zelf tekenen, foto's van jezelf en je groepsleden, afbeeldingen van het internet).

Stap 2: Surf naar <https://bookcreator.com/>

Stap 3: Meld je aan als leerling.

Zorg ervoor dat er duidelijk staat “inloggen leerling”.

Stap 4: Vul de “uitnodigingscode” in.

Deze krijg je van de leerkracht.

Stap 5: Klik op + nieuw boek

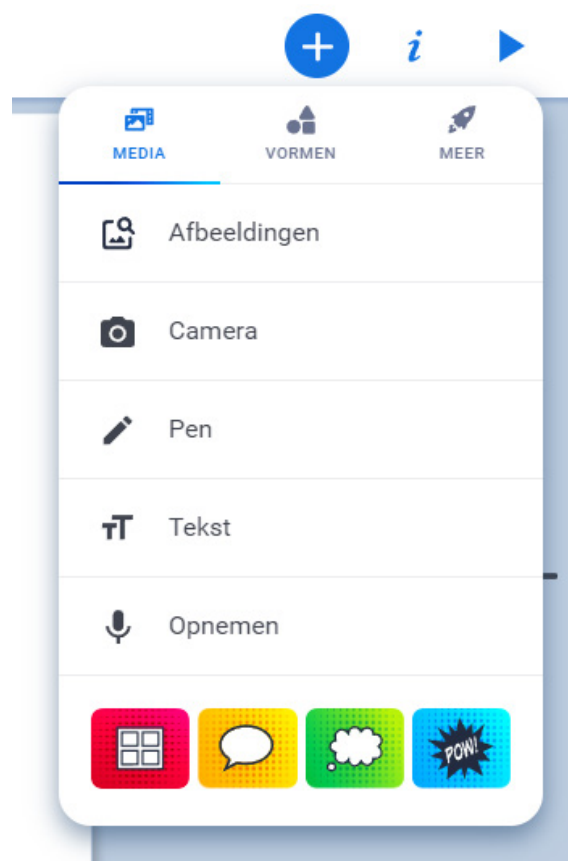
+ Nieuw boek

Wat als?

Stap 6: Kies boekvorm

Stap 7: Ontwerp de omslag.

Stap 8: Ontwerp je sketch.

Handige tools:

Als je het plussymbool-rechtsboven aanklikt kan je verschillende media toevoegen aan je boek.

Afbeeldingen: opzoeken op het internet of uploaden.

Camera: foto's nemen en onmiddellijk importeren.

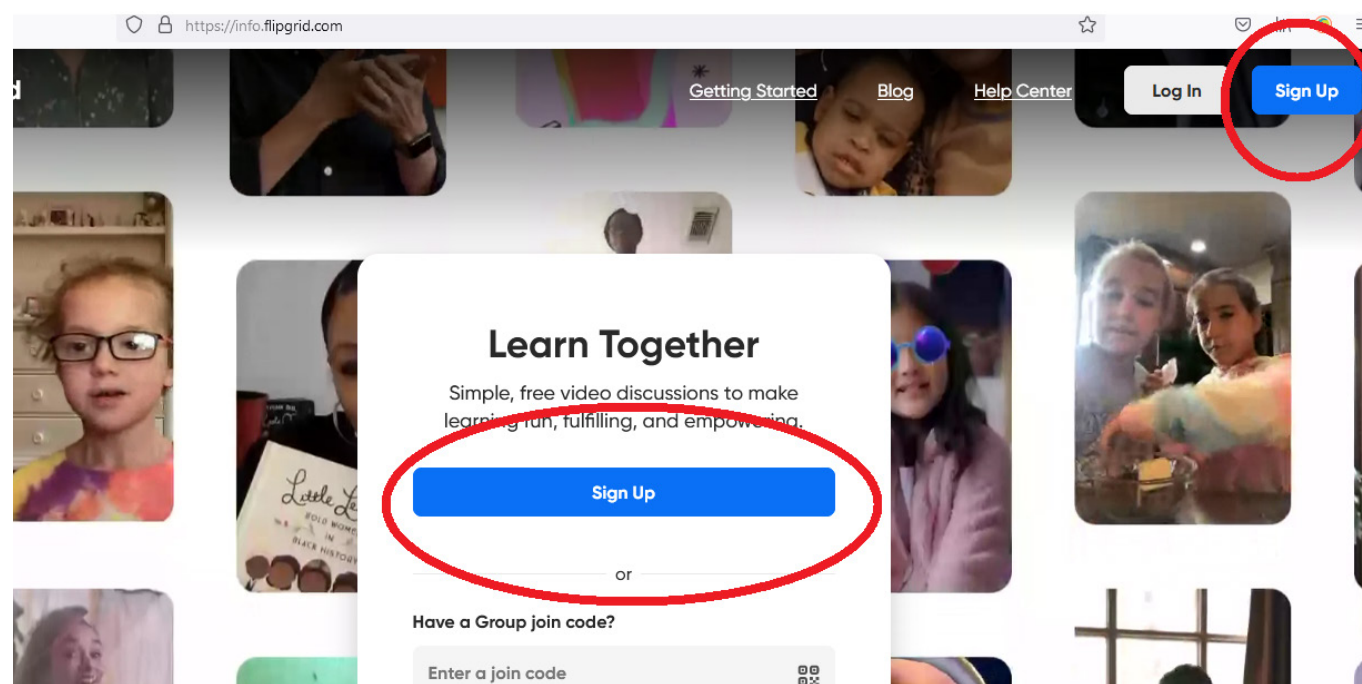
Pen: verschillende soorten pennen om te tekenen. Handig is de AUTO pen. Met deze pen teken je wat je wilt, daarna stelt het programma een tekening voor die daar bij aansluit. Je hoeft dus geen excellente tekenaar te zijn!

Tekst: Tekst toevoegen in verschillende stijlen.

Opnemen: je kunt audio-fragmenten toevoegen aan je verhaal.

Stappenplan: Flipgrid

Stap 1: surf naar <https://info.flipgrid.com/> en maak een account.

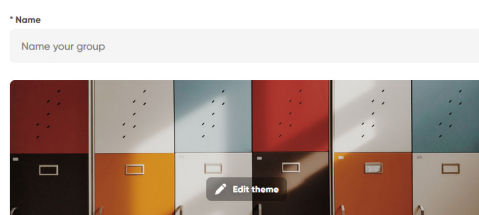
Stap 2: creëer een groep.

- Klik op de knop **+ Group** rechts bovenaan je scherm.

- Geef de groep een naam. Bijvoorbeeld "Klas 3HW" of "Project papier".

Create group

- Scroll naar beneden. Voeg jouw leerlingen toe. Dit kan via e-mail of via Google Classroom.
- Klik op "Create Group"

Stappenplan: Flipgrid

Stap 3: creëer een topic.

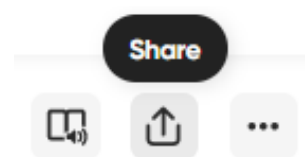
Dit zijn vragen/opdrachten waar leerlingen op moeten antwoorden. Een perfecte manier om een discussie te starten. Je zult zien dat er al een topic automatisch is gecreëerd "Introductions". Deze topic kan door jezelf en de leerlingen gebruikt worden als test.

Hoe creëer je nu een nieuw topic:

- Klik op de knop **+ topic** rechts van je scherm.

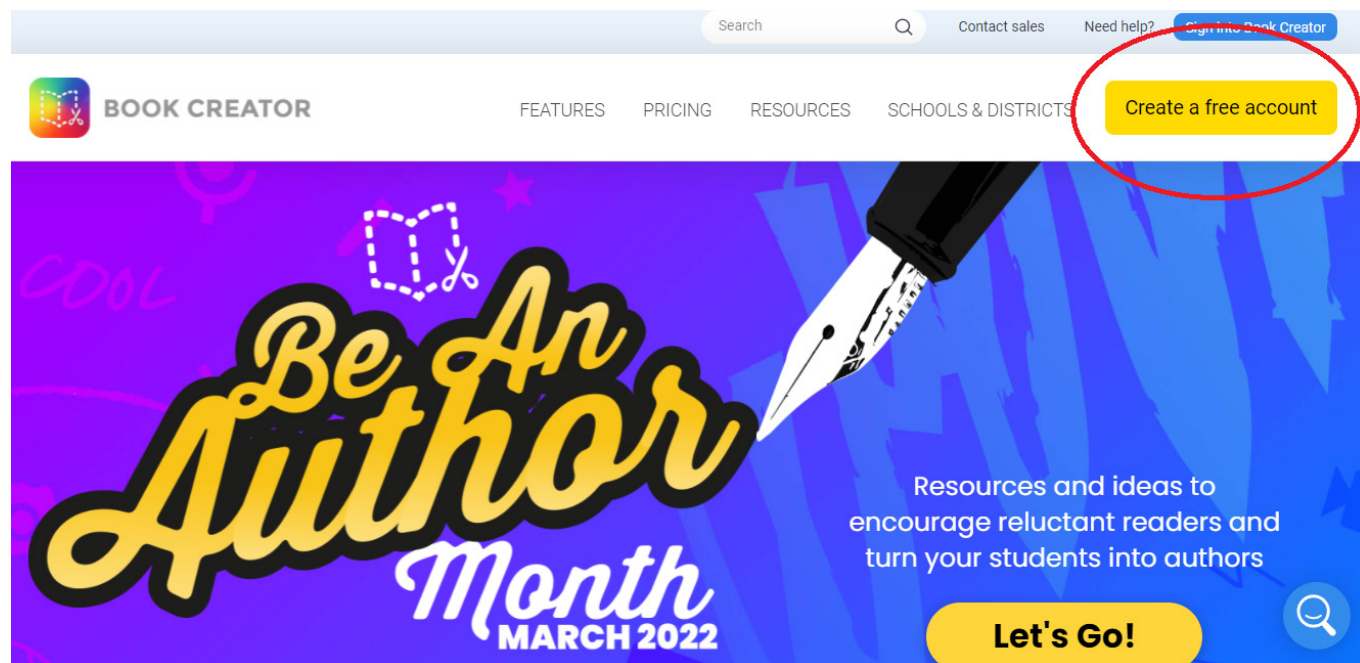
- Geef het een titel. Dit kan een stelling, vraag of opdracht voor de leerlingen zijn. In het educatieve dossier vind je enkele topics.
Bijvoorbeeld: Kerstkaartjes
- Voeg een beschrijving en instructie toe voor je leerlingen.
Bijvoorbeeld: Een kerst zonder kerstkaartjes is "not-done". Wat denk jij? Waarom vind je kerstkaartjes belangrijk, waarom niet? Vertel me er alles over! Let op: je krijgt hiervoor maar 1 minuut de tijd. Bereid dus eerst goed voor.
- Voeg een video of andere media toe.
- Kies een opname tijd voor de video's.
- Klik op "Post topic".
- Deel je topic met de leerlingen door op het share icoontje te klikken.

Je bent nu klaar om een discussie te starten!
Doe dit voor alle topics die je wenst te bespreken.

Stappenplan: Book Creator

Stap 1: surf naar <https://bookcreator.com/> en maak een gratis account aan. (create a free account).

Stap 2: maak een leraren-account aan.

Let goed op dat er staat "Inloggen leraar". Staat dit niet op je scherm klikt dan op "Naar leraar wisselen."

Log in met Google, Microsoft of jouw e-mail.

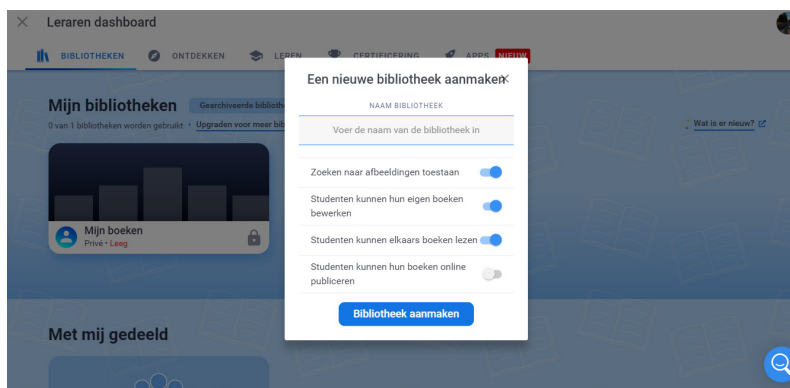
Stappenplan: Book Creator

Stap 3: maak een bibliotheek aan.

- Ga naar je leraren dashboard via de 3 streepjes links op je scherm

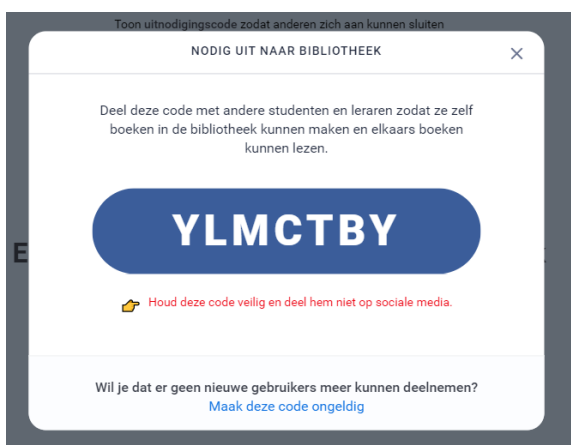

- Klik op “Een nieuwe bibliotheek aanmaken”

- Naam bibliotheek.
- Kies je persoonlijke voorkeuren voor jouw bibliotheek.
- Geef de toegangscode aan de leerlingen zodat ze hun sketch kunnen toevoegen aan jouw bibliotheek.

Toon uitnodigingscode zodat anderen zich aan kunnen sluiten

- Laat de leerlingen beginnen!

- CWS. (2021). **Het witte goud: wc-papier.**
Geraadpleegd van [Het witte goud: wc-papier | CWS](#)
- Papier.be. (2017). **Mythes en feiten.**
Geraadpleegd van [pcf_brochure_mythes_NL_LR_2017.pdf \(papier.be\)](#)
- Papier.be. (2021). **Witboek Papier Natuurlijk.**
Geraadpleegd van [de-uitdaging-voor-papier-in-de-digitale-wereld.pdf](#)
- Papier.be. (2022). **Zo prikkelt papier alle zintuigen.**
Geraadpleegd van [Papier.be| zo prikkelt papier alle zintuigen](#)
- SPUP. (n.a.). **10 dialoogvormen.**
Geraadpleegd van [Factsheet 10 dialoogvormen \(spup.nl\)](#)
- VRT NWS. (2019). **Nepnieuws.**
Geraadpleegd van [Nepnieuws | VRT NWS: nieuws](#)
- Vlaams Netwerk voor Eigentijds Filosofie Onderwijs (2022).
Geraadpleegd van [Filosofieonderwijs](#)